

Иван М. БЕЦИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

НИШКИ НОВЧАНИ ЗАВОДИ У БАНКАРСКОМ СИСТЕМУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Апстракт: Банкарски систем у Краљевини СХС/Југославији одликовао се великим бројем локалних новчаних завода. На подручју Ниша пословао је већи број новчаних завода, од којих је највећи број основан пре Првог светског рата. Услед страдања, део ових банака није могао да настави са радом после рата, али је основано и неколико нових банака. У првој послератној деценији чак четири нишка новчана завода отишла су у стечај, што је првенствено била последица дугорочних улагања у индустрију. Банкарска криза 1931. године отежала је рад банака, али је већина нишких завода успела да то преброди без већих трзавица. Ипак, њихова финансијска снага није одговарала потребама једног геостратешког центра и они нису успели да оставе дубљи траг у привредним кретањима тог дела државе. У раду је, првенствено на основу архивске грађе, обрађен рад ових установа и одређен њихов значај у југословенском банкарском систему.

Кључне речи: нишки новчани заводи, млинови, фабрике кожа и обућа, циглане, стечајеви, штедни улози, заштита, ликвидација.

Стицање независности и територијално проширење Кнежевине Србије 1878. године отворили су могућности да се њена привреда укључи у савремене токове. У оквиру „нових крајева“, као важно стратешко место, издвајао се Ниш чији је изглед по ослобођењу веома брзо преображен, тако да већ 1880. године у граду није било кривих сокака и настрешница. Већину градских привредника чиниле су, међу којима је највише било терзија, абација, кујунџија и казанџија. Било је много и земљорадника, ратара баштована и сточара. Индустријска изградња отпочела је после изградње железничких пруга, преко којих је до 1888. године, Ниш повезан са Београдом, Царибродом и Ристовцем (*Enciklopedija Jugoslavije* 1965: 297).

Замајац развоју српске привреде дало је оснивање *Привилејоване Народне банке Краљевине Србије*, која је отпочела са радом 2. јула 1884. године (*Народна банка* 1934: 7). Ова установа омогућила је повећавање броја новчаних завода, тако да је 1888. године у Краљевини Србији пословало 37 новчаних завода, са капиталом од 8,7 милиона динара и укупним обртом од око 251,5 милиона и оствареном добити од 926.000 динара (*Историја српског народа* 1994: 17; Бецић 2019: 317).

* Виши научни сарадник, becic89@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

Први новчани завод у Нишу основан је 1885. године под називом *Нишка акционарска шпедерионица*. Након ње основане су: *Нишка задруга за међусобно помагање и шпедњу* (1888), *Српско-јеврејска трговачка задруга* (1889) и *Нишка банка* (1903) (Бецић 2016: 750).

Економска блокада Србије током Царинског рата са Аустро-Угарском приморала је владу у Београду да направи продор у правцу јаче протекционистичке спољне трговине, како би могла да надомести недостатак увоза. Анексиона криза утицала је да ванредне прилике с јесени 1908. године трају и почетком 1909. године. Узрујаност народа достигла је врхунац марта 1909. године када се очекивао рат, тако да је из банака повучен осетан део новчаних улога. Међутим, смиривање ситуације и поверење у солвентност банака утицали су на повратак штедних улога, тако да су послови новчаних завода поново покренути (*Народна банка* 1910: X). Током Анексионе кризе осећала се оскудица новца чиме су створени повољни услови за оснивање нових есконтних банака. Резултат таквих услова био је тај да је у Србији почетком 1912. године радило 187 новчаних завода (Deželić 1920: 40). У Нишу су у овом периоду основана четири новчана завода: *Нишка трговачка банка* (1906), *Окружна банка* (1907), *Нишки кредитни завод* (1908) и *Нишка занатлијска банка* (1911) (Бецић 2019а: 208).

Оснивачи новчаних завода у Србији били су махом трговци, занатлије и ретки индустријалци. Из тих разлога, највећи број новчаних завода бавио се небанкарским пословима и улагао свој и капитал улагача у индустрију и трговину. *Окружна банка* била је у поседу аутоматског млина од 1912. године, *Српско-јеврејска трговачка задруга* располагала је електричном столарском фабриком, *Нишка занатлијска банка* имала је магацине за занатлијску робу, *Нишка трговачка банка* била је власник фабрике коже, а у партнерству са фирмом „Браћа Николић“ и циглане, *Нишка задруга за кредит и шпедњу* имала је фабрику цигала, плочица и израђевина од цемента, а бавила се и грађевинарством. *Нишка акционарска шпедерионица* основала је 1910. године предрионицу са 14 влачара која је годишње давала 225 тона памука и млин, основан 1911. године, са капацитетом од 12 тона брашна за 24 сата. *Нишка банка* била је власник воденице у Брзом Броду, а *Нишки кредитни завод* поседовао је фабрику цигала и препа (Бецић 2016: 757–758).

Попут других новчаних установа у окупираној Краљевини Србији и нишке банке претрпеле су велике материјалне трошкове у Великом рату, чија су постројења искоришћавали прво Бугари, а потом Немци, при чему су Бугари приликом повлачења односили имовину новчаних завода у Бугарску. Осим матријалних губитака, банке су доживеле и губитке у људству. Међу страдалим и интернираним лицима био је сразмерно велики број чланова управних и надзорних одбора банака и њихових службеника. Страдали су: чланови управе *Нишке акционарске шпедерионице*: Коста Кацика, председник и управник банке, Тодор Митић и Јован Јовановић, као и чиновници: Иван Соколић и Сима Јосифовић; чланови управе *Нишкој кредитној заводу*: Никола Јовановић, Горча Поповић, Таса Танић и службеници Димитрије Ивковић и Адам Адамовић; чланови управе *Окружне банке*: Владимир Николић и Михаило Палигорић, као и оснивач и директор Тодор Палигорић; председник Управног одбора *Нишке трговачке банке* Илија Гирић (Бецић 2019а: 211).

Страдање у рату и велики материјални губици уназадрили су нишке новчане заводе док је послератна инфлација у највећој мери обезвредила њихове, ионако невелике капитале. Уз то, две новчане установе нису биле у могућности да наставе са радом. На ванредном збору акционара *Нишке банке* 1921. године одлучено је да се ова установа споји са *Грађанском банком* из Београда и постане саставни део нишке филијале београдског завода.¹ *Српско-јеврејска штедионица* ликвидирала је своје пословање у потпуности, а одлука о томе донета је на првом послератном ванредном збору акционара 1920. године.² Одлука о ликвидацији одобрена је 22. септембра 1920. године, а повериоци су позвани да се јаве у року од шест месеци ради регулације својих права (*Службене новине* 30. 12. 1920: 7).

Преостали нишки новчани заводи нису располагали са великим капиталом, што је умногоме ограничавало њихово пословање. Са највећим капиталом располагале су *Нишка акционарска штедионица* и *Нишка штедионица* банка, чији је оснивачки капитал износио по 500.000 динара, али је само *Штедионица* банка имала уплаћен капитал у целости док је *Акционарска штедионица* реално располагала са 375.000 динара основног капитала. Да би наставиле са радом, банке су биле принуђене да повећају своје капитале, а могућности за успешно пословање отварале су се тиме што је Ниш био најважнији саобраћајни чвор на истоку земље, те трговачко и привредно седиште јужног дела тадашње Северне Србије. Град је био седиште жупана, команданта дивизије и епархијско седиште. Имао је две гимназије, првостепени и градски суд, као и казнени завод (Станојевић 1928: 94).

Банке које су наставиле пословање после рата своју пажњу управиле су ка обнови рада индустријских предузећа које су поседовале и повећању основног капитала, будући да су предатни били обезвређени инфлацијом и великим потребама становништва и привреде за обновом. *Акционарска штедионица* пустила је млин у погон већ 1919. године и он се показао као исплатива инвестиција у наредним годинама, као и продаја дувана на велико.³ Далеко више проблема управа *Акционарске штедионице* имала је у покушајима да обнови рад штедионице. Осим недостатка финансијских средстава, највећи проблем огледао се у добијању детаљних планова машина из Енглеске и сировина, тако да је штедионица отпочела са радом тек 1924. године (Весић, Антић 2022: 65).

Акционарска штедионица у неколико наврата извршила је повећање свог основног капитала. Главница од 500.000 динара у потпуности је уплаћена 1921. године, а 6. новембра 1922. године повећана је на милион динара. Повећање главнице на два милиона динара извршено је од 3. до 5. септембра 1923. године

1 Фузија је извршена на тај начин што је на 4.000 акција *Нишке банке*, *Грађанска банка* дала 5.500 својих акција од по 100 динара номиналних, односно по емисионом курсу од 133 динара. (Архив Југославије (=АЈ), фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (=65), фацикла 1339, архивска јединица 2323 (у даљем тексту АЈ, 65-1339-2323), Записник са I ванредног збора акционара Нишке банке одржаног 11. септембра 1921).

2 АЈ, 65-1342-2326, Записник са ванредног збора акционара Српско-јеврејске задруге одржаног 29. августа 1920.

3 АЈ, 65-1342-2326, Извештај Управног одбора Нишке акционарске штедионице поднет на XXXI редовном збору акционара одржаном 20. марта 1921; Извештај Управног одбора Нишке акционарске штедионице поднет на XXXII редовном збору акционара одржаном 12. марта 1922.

(Vesić, Antić 2022: 64), у тренутку када су многе банке одустајале од даљих улагања јер је „новчана криза одиста велика и озбиљна; нема нигде динара, који сви траже“ (*Полиџика* 11. 2. 1923: 8). Некретнине које су се нашле у поседу банке откупом имовине њених клијената продаване су у одређеном тренутку, а добијени новац улаган је у предioniцу.⁴

Нишка задруја за међусобно имањање и шпедњу отпочела је са радом 1921. године. Банка се трудила да прикупи добит од завршених предратних радова у корист државе и покушала је да пронађе партнера за своју фабрику обуће. Велики удар на финансијску стабилност ове установе било је повлачење највећег акционара и председника Управног одбора Живка Стојиљковића из свих банчиних пословања 1920. године.⁵ Иако није имала довољно средстава за све планиране послове, Банка је уписала 7% Инвестициони зајам у висини од 100.000 динара. Разлоге треба тражити у томе да су овај зајам уписали „сви они који имају љубави и смисла за ову државу, а то су широки слојеви народа, док су у нашим западним крајевима уписали зајам већином они који су то некако морали чинити, или разне државне установе“ (Белин 1922: 23–24).

Од 25. априла 1922. године Банка је пословала под именом *Нишка задруја*.⁶ Прва докапитализација извршена је 1921. године, када је главница подигнута на 500.000 динара, а друга крајем наредне године када је достигла милион динара (Antić, Vesić 2021: 196–197). Велика улагања у фабрику обуће учинила су да је *Нишка задруја* од 1923. године имала веће расходе од прихода. До краја 1924. године уложено је нешто више од пет милиона динара, а на тржиште је пласирана обућа у вредности до ко 954.000 динара. Друга банчина предузећа, Фабрикацигала и плочицаи кафана „Девет Југовића“ доносила су слаб приход и Банка је желела да их прода.⁷

Већ на првој послератној седници управа *Нишке трговачке банке* донела је одлуку повећању банчине главнице на милион динара.⁸ Током периода инфлације главни извор прихода *Нишке трговачке банке* била су њена индустријска постројења, фабрика коже и циглана. Иако су ова постројења доносила солидан приход, потребна обртна средства надмашивала су банчин капитал. Фабрика коже је, без обзира присутне саобраћајне проблеме, радила стабилно и доносила зараду, тако да је управни одбор одлучио да се за њене потребе у што скорије време набаве нове машине и подигну нове зграде.⁹ Да би дошла до потребних средстава

4 АЈ, 65-1342-2326, Извештај Управног одбора Нишке акционарске штедионице поднет на XXXV редовном збору акционара одржаном 15. марта 1925.

5 Живко Стојиљковић био је један од најбогатијих људи у јужној Србији. У његовом власништву налазио се и аутоматски млин у Лесковцу, капацитета прераде 5 вагона дневно, који је подигнут 1897, а обновљен 1921. године (*Лесковачки гласник* 7. 1. 1926: 5–7). Стојиљковић је 1925. подигао млин истих капацитета у Куманову, који је пуштен у рад наредне године, а уз који је подигнута и електрична централа (Гавриловић 1931: 60-61).

6 АЈ, 65-1342-2326, Оглас Нишке задруге од 29. маја 1922.

7 АЈ, 65-1342-2326, Извештај Управног одбора Нишке задруге од 29. марта 1925; Извештај Управног одбора Нишке задруге од 30. марта 1924.

8 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке поднет на збору акционара одржаном 24. октобра 1920.

9 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке од 19. марта 1922.

Трговачка банка продала је своју половину циглане, задржавши хектар земљишта на коме су проширили фабрику.¹⁰

Када је у Нишу 1922. године образовано акционарско друштво *Фабрика обуће А. Д.*, управа *Трговачке банке* одлучила је да уплати половину акционарског капитала од милион динара и дозволи да се фабрика подигне на банчином имању, у непосредној близини фабрике коже (Бецић 2014: 332). Ова фабрика је већ у првој години пословања постала главна инвестиција *Трговачке банке*. Сви радови у фабрици коже завршени су тек крајем 1923. године, а проширењем капацитета производња је повећана за 100%.¹¹ Да би покрили инвестиције, акционари *Трговачке банке* у два наврата (1922. и 1923.) повећали су њен основни капитал на 2, односно 3 милиона динара (*Compass* 1929: 340).

Фабрика обуће отпочела је са радом у 1924. години лифровањем обуће за војску, али је овај посао прекинут наредне године. Банчина управа нашла се у ситуацији да су јој недостајала обртна средства за даље улагање у фабрику која је безуспешно покушала да обезбеди повећањем банчине главнице. Дуг фабрике обуће износио је преко 6 милиона динара и њен стечај условио је и стечај над *Трговачком банком* који је отворен 11. јула 1925. године.¹²

До 1. јула 1920. године *Окружна банка* ускладила је висину главнице са правилима и она је износила 500.000 динара. У периоду од 6. јула до 31. децембра 1922. Године капитал *Окружне банке* повећан је на два милиона динара, што је утицало на делимичну промену власничке структуре јер се од тада 3.000 акција нашло у поседу *Генералне банке*из Београда.¹³

Главно банчино предузеће био је млин, али је недовољна снабдевеност електричном енергијом често доводила до прекида у производњи и онемогућавала ноћни рад.¹⁴ Зато је управа наручила локомобилу јачине 300 кс чиме је удвостручена производња у млину. Подигнути су нови магацини за сировине и робу у којима су оне заштићене од евентуалних непогода.¹⁵ Иако је пословање млина било стабилно, *Окружна банка* учествовала је на конкурс Моравске дивизијске области за куповину млина и понудила га за суму од 11 милиона динара. Војска је одустала од куповине, вероватно под притиском јавности, која је сматрала да се војсци много више исплатило да се за своје потребе послужи оним приватним млиновима који нису имали довољно посла (*Лесковачки власник* 28. 3. 1925: 2).

Након неуспешних покушаја фузије, *Нишки кредитни завод* повећао је своју главницу, те обновио и проширио рад у циглани. Од 1921. године овај новчани

10 АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке од 23. марта 1923.

11 АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке од 30. марта 1924.

12 АЈ, 65–1340–2324, Извештај Извршног одбора Нишке трговачке банке од 17. јула 1927.

13 АЈ, 65-1339-2323, Допис Окружне банке Министарству трговине и индустрије од 31. октобра 1922.

14 Крајем 1921. године нишка општина располагала је са две електричне централе. Централна „Света Петка“ основана је 1909, а дизел централа 1912. године. Након проширења „Свете Петке“ 1926. године, она је располагала са три мотора укупне снаге 900 кс, а дизел мотор био је снаге 300 кс. Ови мотори производили су 1000 kw електричне енергије, што није било довољно ни за целодневно осветљење Ниша (*Statistika električnih centrala* 1933: 88).

15 АЈ, 65–1341–2325, Извештај Управног одбора Окружне банке поднесен редовном збору акционара одржаном 5. марта 1922.

завод пословао је под именом *Јужноморавска банка*, а бавио се још и трговином, откупом жита и грађевинарским пословима.¹⁶ Банка је организовала свој житарски конзорцијум, који се, услед различитих услова на тржишту, бавио како извозним тако и увозним пословима.

Болна тачка Банке била је циглана јер се земља показала неподесном за ручну израду, а питање набавке машина није регулисано ни током 1922. године. Да би организовала продају цигала у Београду, *Јужноморавска банка* отворила је филијалу, која се налазила у улици Кнегиње Љубице на броју 14 и није се бавила банкарским пословима већ је служила да се роба пласира у Београду и извезе из земље (Беџић 2022: 359). Од августа до децембра 1923. године дошло је до великог одлива новца положеног по текућим рачунима, а узрок томе налазио се у негативном писању нишке и престоничке штампе о пословању ове установе. Основа ових гласина било је отварање стечајног поступка над *Индусијријско-џромейном банком* која је *Јужноморавској банци* дугovala 150.000 динара и 60.000 чехословачких круна.¹⁷

На збору акционара сазваном за 26. април 1925. године (*Službene novine* 25. 3. 1925: 7), расправљано је о стању у коме се Банка налазила. Иако ликвидност ове установе није довођена у питање јер су потраживања била изнад потражње, стабилност банке није била у потпуности сигурна, те је дошло до предлога да се у наредних година и по дана изврши повећање банчиног основног капитала на 10 милиона динара.¹⁸

Послератно пословање *Занатлијске банке* углавном је било по есконту, а робно одељење радило је слабо јер су цене артикала биле јако променљиве, па се управа није упуштала у набавку робе. Банка је продавала од раније набављену робу и постепено извлачила новац из робног одељења и пласирала га у кредитирање по меницама.¹⁹ Крајем 1922. године основни капитал повећан је на 500.000 динара, а у циљу даљег развијања послова главница је марта 1924. године повећана на милион динара.²⁰ У 1924. години почела је исплата предратних меница депонованих код *Ликвидационе банке*, тако да су се у овој години јавили и додатни приходи. Повећана зарада омогућила је да се њен део уложи у оправку банчине зграде и куповину новог намештаја (Антић, Беџић 2021а: 265).²¹

Већ 1919. године покренуто је основање *Нишке механско-кафанске задруге*, са циљем да се удруженим акционарским капиталом задругари снабду разним артиклима са којима би и ова установа пословала. Међутим, увидевши да се може више зарадити на банкарским пословима него на трговини, две године касније промењена

16 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скупуштини 19. марта 1922.

17 „Пад Нишке прометне банке изазвао је пометње на финансијском тржишту у Нишу. Изгледа да ће овај пад погодити и Јужноморавску банку са којом је је имала пословне везе“ (*Време* 29. 12. 1923: 3).

18 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXV редовном збору акционара 26. априла 1925.

19 АЈ, 65-1341-2325, Извештај Управног одбора Нишке занатлијске банке поднесен збору акционара одржаном 26. марта 1922.

20 АЈ, 65-1341-2325, Извештај Управног одбора Нишке занатлијске банке поднесен збору акционара одржаном 11. марта 1923.

21 АЈ, 65-1341-2325, Извештај Управног одбора Нишке занатлијске банке поднесен збору акционара одржаном 1. марта 1925.

су правила у смислу да кредитне услуге могу користити и особе које нису чланови ове установе. Главница је са 500.000 динара повећана на милион, а предвиђено је да се њена уплата изврши у периоду од годину дана.²²

У првим годинама рада *Задруга* је пословала стабилно, пре свега захваљујући вођењу ликвидних послова. Осим банкарских послова, *Задруга* је и даље обављала послове са вином и ракијом, а приходовала је и од кирије коју је наплаћивала за објекат који се налазио на њеном имању.²³ Преовладавање банкарских послова утицало је да овај новчани завод усклади свој назив тако да је од 1927. године он пословао под називом *Нишка кредитна банка*.²⁴

Нишка прометна банка основана је 27. маја 1920. године, а своје шалтере отворила је већ 5. јуна исте године. Основни капитал овог новчаног завода износио је милион динара и био је подељен на 5.000 акција од по 200 динара. Први банчини послови били су управљени ка привредним циљевима, па је Банка са партнерима закупила две стругаре и једну штамарију, од које су брзо одустали.²⁵ Банка је основала и своје робно одељење преко којег је обављала само крупне послове, а које јој је 1921. године донело пристојну зараду.²⁶

Банка је убрзо одустала од покренутих послова и посветила се у потпуности оснивању фабрике кожа у непосредној близини Ниша, а да би сепослови развили, одлучено је да се основни капитал повећа на 2 милиона динара.²⁷ Зидање фабрике у Нишкој Бањи започето је половином марта 1922. године, а већ почетком новембра покренут је рад. Високи трошкови изазвали су повећање главнице на 6 милиона динара, а у ову инвестицију Банка је уложила сав свој капитал, улоге на штедњу и још се задужила код других банака.²⁸

У складу са пословном политиком завода, 4. марта 1923. године дошло је до промене његовог назива у *Индустијско-прометна банка А. Д.*²⁹ Међутим, инвестирање свих средстава са којима је Банка располагала онемогућило јој је не само да се бави банкарским пословима већ је исцрпило сваку могућност за обезбеђивање обртних средстава, тако да фабрика није имала средства да се снабде са довољно сировина да непрестано ради и тиме није била у могућности да врати уложени

22 АЈ, 65-1340-2324, Записник збора акционара Нишке механско-кафанске задруге на дан 9. јуна 1922.

23 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на V редовном збору акционара одржаном 1. марта 1925.

24 АЈ, 65-1340-2324, Реферат Милорада Тасића, комесара Министарства трговине и индустрије за IV ванредни збор Нишке механско-кафеџијске задруге од 12. јуна 1927.

25 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишке прометне банке поднесен Првом редовном збору акционара одржаном 20. марта 1921.

26 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишке прометне банке поднесен Првом редовном збору акционара одржаном 20. марта 1921.

27 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишке прометне банке поднесен Другом редовном збору акционара одржаном 26. фебруара 1922.

28 *Нишка прометна банка* највише је дуговала нишким новчаним заводима: *Индустијско-привредној банци* 150.000 динара, *Окружној банци* 50.000, *Нишкој шртовачкој банци* 60.000, *Нишкој акционарској штедионици* 50.000, *Јужноморавској банци* 140.511,50 динара, а *Јагранској банци* из Београда 83.697,60 и *Извозно-прометној банци* из Скопља 200.000 динара (АЈ, 65-1339-2323, Извештај Индустијско-прометне банке поднет комесару министра трговине и индустрије Ђоки Т. Ђорђевићу 12. фебруара 1925).

29 АЈ, 65-1339-2323, Оглас Нишке прометне банке од 26. априла 1923.

новац у њу. Епилог овакве пословне политике било је покретање ванстечајног равнања *Индустријско-проектне банке* са њеним повериоцима 29. децембра 1923. године (*Службене новине* 26. 4. 1924: 10–11). Над имовином ове банке ипак је отворен стечај 1925. године.

Оснивање *Генералне банке* започето је 1921. године, а банка је отпочела са радом у наредној години. Уплата предвиђеног капитала од 2,5 милиона динара извршена је до 31. марта 1922. године, да би 30. новембра исте године била повећана на 5 милиона динара (Беџић 2015: 187). Како је 1923. године у Београду основан завод са идентичним именом, управа је одлучила да завод понесе назив *Прва генерална банка*.³⁰ У првим годинама рада, осим банкарских послова, овај завод успешно се бавио извозом пољопривредних производа што је доносило сигурну зараду банчиним акционарима.

Молба за оснивање *Нишке индустријско-привредне банке* поднета је 6. јула 1922. године.³¹ Планирани капитал био је милион динара, али је ресорно министарство сматрало да главница треба да буде два милиона динара и да се његова уплата у потпуности изврши у року од две године од оснивања.³² Иако је сам назив асоцирао на жељу акционара да се инвестира у индустрију, ситуација у привреди утицала је да се у наступајућим годинама овај завод бави стриктно банкарским пословима, обезбеђујући стабилну дивиденду својим акционарима.

Са капиталом од 3 милиона динара 25. октобра 1922. године основана је *Нишка шривинско-индустријска банка*.³³ Већину акционара ове установе чинили су акционари бивше *Нишке банке* тако да не чуди да је новооснована установа купила од филијале *Грађанске банке* из Београда имање некадашње *Нишке банке*, при чему јој је филијала београдске банке препустила и своје послове у Нишу. Пад две нишке банке током 1925. године изазвало је неповерење штедиша и према овом заводу јер је њен назив био сличан називу палих банака, па је од 6. децембра 1925. године овај новчани завод пословао под именом *Нишка банка*.³⁴

Нишка есконтна банка основана је 15. јула 1924. године (Беџић 2007: 275). Назив банке дефинисао је и њено пословање, тако да се она бавила чисто банкарским и мењачким пословима, уз давање зајмова на основу залога.³⁵

Током 1925. године отпочела је јака привредна криза на простору Краљевине СХС која се огледала у „маказама цена“ између индустријских и пољопривредних производа. Градска привреда остала је без најбројнијег купца, сељака, јер су његови производи изгубили на вредности па земљорадник не само да није био у прилици да кукује занатску и индустријску робу већ се и задуживао да би одржао производњу. Стога су сва дугорочна улагања, попут оних у индустрију, постала ризична јер већина њих није била вршена сопственим већ туђим средствима.

30 АЈ, 65–1341–2325, Извештај Прве генералне банке Управи полиције од 20. априла 1932.

31 АЈ, 65–1340–2324, Оглас Нишке индустријско-привредне банке од 24. децембра 1922.

32 АЈ, 65–1340–2324, Оглас Нишке индустријско-привредне банке од 24. децембра 1922; АЈ, 65–1340–2324, Мишљење инспектора Мил. Зебића од 15. јула 1922.

33 АЈ, 65–1339–2323, Записник Претходног збора акционара Нишке трговачко-индустријске банке од 31. децембра 1922.

34 АЈ, 65–1339–2323, Измене и допуне правила Нишке трговачко-индустријске банке од 6. децембра 1925.

35 АЈ, 65–1340–2324, Допис Нишке есконтне банке управи полиције од 10. јуна 1932.

Осим два новчана завода чији је пад почео раније, а који су од ове године избрисани са листе финансијских установа које послују, до краја 1929. године над још два нишка завода покренут је стечајни поступак. Нишка банка имала је велике проблеме са наплатом кредита, а банчина управа оптужена је за неправилно пословање које је свој епилог добило на суду. Банка је престала са радом 1928. године када је купљена на лицитацији од филијале Београдске уједињене банке у Нишу (Бецић 2021: 105). Губици робног одељења, константно неслагање акционара из Ниша и Београда и повлачење штедних улога утицали су на то да је 20. септембра 1927. године покренут поступак ликвидације Јужноморавске банке, који је довршен током 1928. и 1929. године (Бецић 2022: 364, 367).

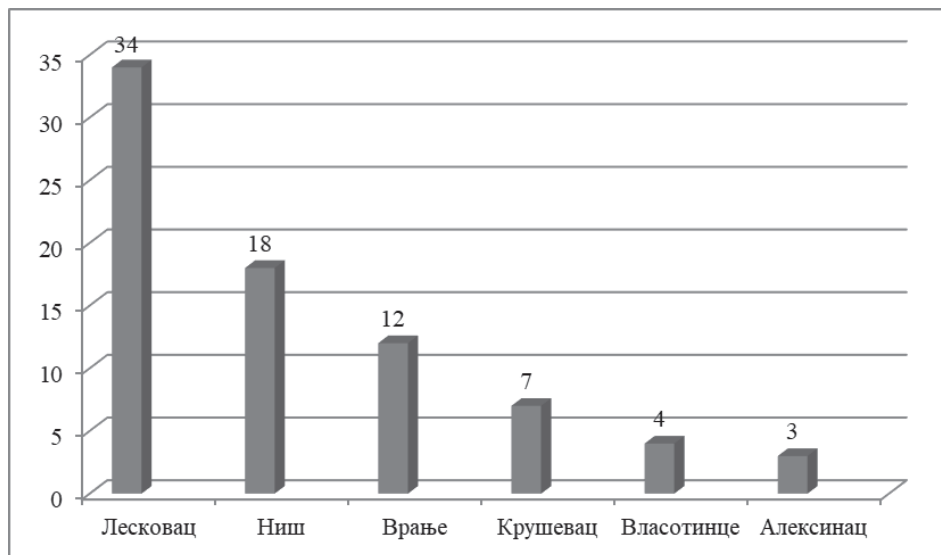
Пад Трговачке банке угрозио је пословање Генералне банке јер ју је она кредитирала са 820.000 динара.³⁶ Банчина експозитура у Шапцу укинута је 1928. године услед лоших привредних прилика у том крају, а 9. маја 1929. године канцеларија у Скопљу, која је служила за исплату цераалија за рачун конзорцијума за лиферације војсци, као и снабдевањем привредника месом и кожом, претворена је у експозитуру (Бецић 2015: 192–194).

Банке које су имале индустријска постројења трудиле су се да их продају. Нишка акционарска штедионица продала је предионицу памука и магазе, тако да је у њеном власништву остао само млин, који је повремено издаван (Весић, Антић 2022: 65 – 66). До средине 1927. године Нишка задруга продала је дућан и фабрику обуће, тако да је у њеном власништву остала само циглана за коју није било интересената. Успешно пословање до краја деценије наставиле су Окружна банка, Нишка занатлијска банка, Индустријско-привредна банка и Есконтна банка.

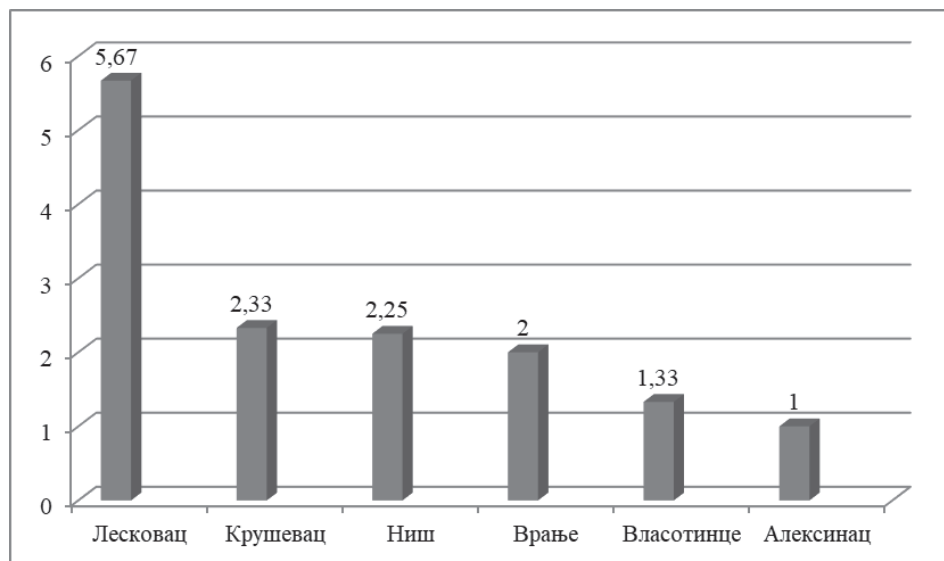

Графикон 1. Учешће нишких банака у укупном уложеном капиталу у граду на крају 1929. године (у милионима динара)

Посрнућа чак четири нишка новчана завода утицала су да се финансијска моћ у граду драстично смањи и иако је Ниш био геополитички центар источног дела државе, у финансијском смислу није заузимао битније место.

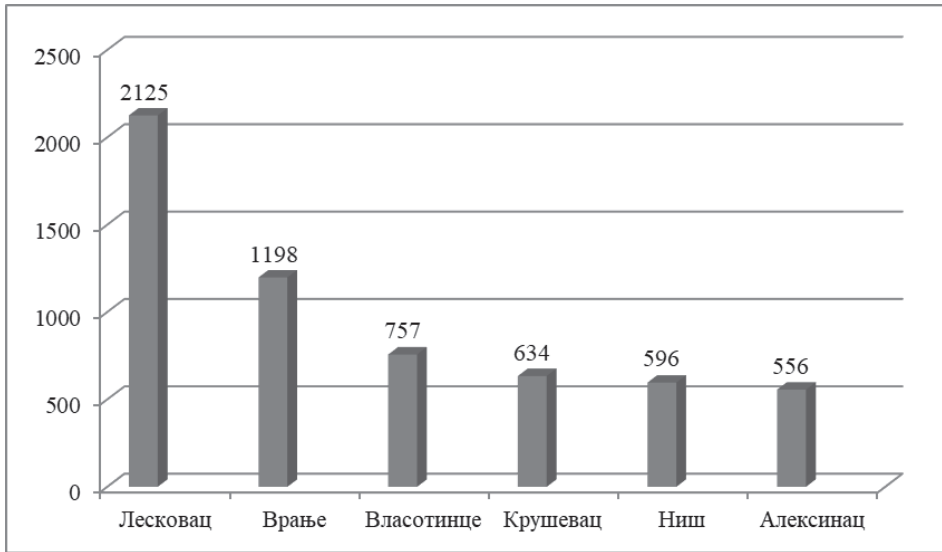

Графикон 2. Основни капитал банака по местима у окружењу Ниша 1930. године (у милионима динара) (Беџић 2015а: 128; Беџић 2018: 238)

Графикон 3. Просечна висина уплаћеног капитала премаброју банака (у милионима динара)³⁷

³⁷ Израчунато тако што је уплаћени основни капитал подељен са бројем банака у месту.

Графикон 4. Количина основног капитала по глави становника 1931. године (у динарима)³⁸

Последице Велике светске економске кризе осетиле су се у Краљевини Југославији почетком јесени 1931. године у виду пољопривредно-банкарске кризе. Криза поверења учинила је многе новчане заводе несолвентним, а Закон о заштити земљорадника од 19. априла 1932. године жртвовао је приватно банкарство ради заштите есенцијалног слоја у држави.

Многе банке биле су принуђене да и саме потраже заштиту и у тој групи банака нашла се и *Окружна банка*. Услед кризе рад у циглани обустављен је 1930. године, док је млин престао са радом јануара 1932. године.³⁹ Управа је 25. децембра 1932. године одлучила да се ова установа стави под заштиту јер јој је имовина била озбиљно смањена у односу на период пре кризе. Да би Банку поставила на нешто сигурнију основу, управа је одлучила да смањи њен основни капитал на 1.250.000 динара, а преосталих 750.000 динара пребаци у резервни фонд за покриће губитака, док је резервни фонд отписан у корист сумњивих потраживања.⁴⁰ Банка је добила продужење заштите почевши од 3. марта 1934. године.⁴¹ Најважнији посао обављао је банчин млин који је од априла 1940. године до почетка рата радио за Пету армијску област.⁴²

38 Израчунато према: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1931. godine*, II, 64; 71; 73; 102-103; 106.

39 АЈ, 65-1339-2323, Комисијски извештај о прегледу стања и пословања Окружне банке од 14. јануара 1933.

40 АЈ, 65-1339-2323, Допис Окружне банке Министарству трговине и индустрије од 4. октобра 1935.

41 АЈ, 65-1339-2323, Решење министра трговине и индустрије од 2. априла 1936.

42 АЈ, 65-1339-2323, Допис Окружне банке комесару Министра трговине и индустрије од 22. јула 1940.

Од 15. фебруара 1936. године под заштитом се налазила и *Нишка есконтна банка*.⁴³ Ова установа је од 1. јануара 1934. године смањила свој основни капитал на милион динара, што је донекле олакшало ситуацију у којој се налазила.⁴⁴ Од момента стављања под заштиту банчино пословање сведено је на исплату дуговања и штедних улога.

Акционарска шпедионица није имала потребу за заштитом, али су њени послови драстично опали тако да је овај новчани завод само преживљавао неповољно стање за пословање и није доносио својим акционарима никакву зараду.

Избијање банкарске кризе *Кредитна банка* дочекала је у стабилном стању са резултатима који су показивали исправну кредитну политику ове установе. Да би наставила успешно пословање, Банка је до краја 1933. године повећала главницу на милион и по динара, а потом расписала упис за још пола милиона динара (*Службене новине* 26. 10. 1933: 8). До повраћаја уложених средстава ова установа долазила је и на тај начин што је излагала на лицитацију залог појединих клијената које нису биле исплаћене у предвиђеним, и још чешће, задатим роковима (*Службене новине* 9. 6. 1934: 8).

Генерална банка није имала проблеме са исплатом штедних улога иако су јој резерве биле драстично смањене, услед пада бонитета хартија од вредности. Она није имала потребу да се стави под заштиту, али јој је делокруг рада био осетно смањен услед опште економске депресије, док јој је имовина губила на вредности због драстичног пада цена некретнина.

Побољшани услови за пословање од 1936. године омогућили су институцијама са очуваним капиталом улагања у послове који су припадали другим привредним гранама. *Нишка задруга* била је једна од оних установа које су поново почеле да пласирају капитал у небанкарске послове и из тих разлога је њен капитал до краја 1940 године повећан на 4 милиона динара.⁴⁵ По овоме је ова установа постала једна од ретких које су то успеле у том периоду, а томе може захвалити и чињеница да је њен председник Управног одбора био и актуелни премијер, Драгиша Цветковић.⁴⁶

Занатлијска банка била је једна од ретких приватних новчаних установа која је успела да исплати дивиденду својим акционарима у другој половини тридесетих година XX века. Колики је то био успех илуструје податак да је на простору Југославије 1938. Године нормално радило само 28,3% новчаних завода.⁴⁷ Овај успех постигла је и *Нишка индустријско-привредна банка* која је својим акционарима исплатила дивиденду 1940. године.

Избијање Другог светског рата на подручју Краљевине Југославије прекинуло је готово сваки нормални вид пословања банака.

43 АЈ, 65–1340–2324, Решење министра трговине и индустрије од 1. фебруара 1936.

44 АЈ, 65–1340–2324, Предлог за промену правила Нишке есконтне банке поднет на збору акционара 4. фебруара 1934.

45 АЈ, 65–1342–2326, Предлог Управног одбора Нишке задруге од 1. септембра 1940.

46 Драгиша Цветковић постао је премијер 5. фебруара 1939. уз коментар Милана Стојадиновића чија је влада оборена да је избор новог премијера пао „на најгорег и најслабијег члана“ његове владе (Stojadinović 1970: 524). Био је један од потписника приступа Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. Његова влада оборена је два дана касније.

47 АЈ, фонд Централног пресбирора Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, АЈ, 38–577–744, Zagrebački Lloyd.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.
Архив Југославије, фонд Централног пресбирора Председништва Министарског савета Краљевине Југославије

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1931. godine, II, Beograd 1938.
Народна банка 1909, Београд 1910.
Statistika električnih centrala Kraljevine Jugoslavije, stanje u julu 1932. godine, Zagreb 1933.
Compass 1929: Compass Finanzielles Jahrbuch 1929, Jugoslavien, Wien 1929.

ШТАМПА

Време, Београд 1923.
Лесковачки гласник, Лесковац 1925–1926.
Полијтика, Београд 1923.
Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, Београд 1920–1925.
Службене новине Краљевине Југославије, Београд 1933–1934.

ЛИТЕРАТУРА

- Antić, Becić 2021: Dejan D. Antić, Ivan M. Becić. „The Niš Cooperative: 1921–1947“, *Istraživanja – Journal of Historical Researches*, 32, 191–205.
- Антић, Бецић 2021а: Дејан Д. Антић, Иван М. Бецић. „Нишка занатлијска банка а. д.“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 4, 255–276.
- Белин 1922: Иво Белин. „Око зајмова“, *Нова Европа*, 1, 23–24.
- Бецић 2007: Иван М. Бецић. „Власотиначка кредитна банке“, *Лесковачки зборник*, XLVII, 275–288.
- Бецић 2014: Иван М. Бецић. „Нишка трговачка банка“, *Расински анали*, 12, 323–338.
- Бецић 2015: Иван М. Бецић. „Прва генерална банка – Ниш“, *Зборник*, 24, 183–200.
- Бецић 2015а: Иван М. Бецић. „Приватни новчани заводи у Алексинцу између два светска рата“, *Архив*, 1–2, 118–131.
- Бецић 2016: Иван М. Бецић. „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, у: *Велики рај 1914–1918: Узроци, последице, тумачења*, I, ур. Александар Раствојић, Ниш: Филозофски факултет, 749–762.
- Бецић 2018: Иван М. Бецић. „Новчани заводи у Бујановцу између два светска рата“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено-економски и политички аспекти*, ур. Дејан Антић, Иван Бецић, Врање: Народни музеј Врање – Народни музеј Лесковац, 227–242.
- Бецић 2019: Иван М. Бецић. „Положај краљевачких новчаних завода у банкарском систему Краљевине Југославије“, *Баштина*, 47, 319–333.
- Бецић 2019а: Иван М. Бецић. „Последице Великог рата по нишке банке“, *Лесковачки зборник*, LIX, 207–227.
- Бецић 2021: Иван М. Бецић. „Нишка банка а. д. између два светска рата“, *Лесковачки зборник*, LXI, 93–108.
- Becić, Antić 2022: Ivan M. Becić, Dejan D. Antić. „Niška akcionarska štedionica 1885–1931“, *Istorija 20. veka*, 1, 55–72.
- Бецић 2022: Иван М. Бецић. „Јужноморavsка банка – Ниш (1894–1929)“, *Баштина*, 56, 351–369.
- Гавриловић 1931: Мил Р. Гавриловић. *Развитак банкарства и привреде у Јужној Србији*, Скопље: Крајничанац.

- Deželić 1920: Stanko Deželić. *Banke i bankarstvo, djelovanje, poslovanje i razvoj banaka*, Zagreb: St. Kugli.
- Enciklopedija Jugoslavije* 1965: *Enciklopedija Jugoslavije*. 6, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Историја српског народа* 1994: *Историја српског народа*. VI–1, Београд: Српска књижевна задруга.
- Народна банка* 1934: *Народна банка 1884–1934*. Београд: Завод за израду новчаница.
- Станојевић 1928: Станоје Станојевић. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III, Загреб: Библиографски завод.
- Stojadinović 1970: Milan M. Stojadinović. *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka: Otokar Keršovani.

Ivan M. BEČIĆ

NIS MONEY INSTITUTIONS IN THE BANKING SYSTEM OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

SUMMARY

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, a large number of local financial institutions were established in the Kingdom of Serbia. Nis was the second largest city in Serbia, and at the same time an important traffic and strategic center. By the end of the 19th century, three banks were established in Nis, and by the beginning of the WWI, their number had risen to eight. It was characteristic of almost all these financial institutions that they were the owners of mills, brick factories, textile factories, leather factories, and warehouses.

The beginning of the WWI and the occupation of Serbia caused great material losses to the banks in Nis, especially from the Bulgarian army, which took away all movable property after the retreat. Among the human victims was a relatively large number of shareholders, board members and officials of financial institutions.

With the end of the war, the banks could not immediately resume their operations, and for the first two years mostly collected their assets, and the two Nis banks could not continue their operations due to the high degree of damage. The remaining banks, accustomed to working with non-banking businesses, continued this practice and invested in trade and industry.

The chronic need for capital influenced the establishment of six more banks in Nis after the war. However, by 1925, two banks went bankrupt, and this happened to two more financial institutions by the end of the decade, so that the banking crises in the Kingdom of Yugoslavia was met by eight Nis banks.

Due to the great crisis, business in the 1930s was extremely limited. Two financial institutions in Nis were under protection, and two managed to operate successfully until the outbreak of the WWII on the territory of Yugoslavia, when all normal work of banks was impossible.

Key words: Nis financial institutions, mills, leather and footwear factories, brick factory, bankrupt, savings deposits, protection, liquidation.